

Ruud Slotboom

Van bergredenaar tot duikboot-commandant

18

In dit artikel komen zes recent verschenen boeken aan de orde die interessant zijn met het oog op het examenonderwerp. Twee boeken geven een algemeen overzicht van de politieke geschiedenis van Nederland en één handelt over de geschiedenis van de ARP. Verder worden twee biografieën besproken, over Willem Aantjes en Piet de Jong. Ten slotte is er aandacht voor een fascinerend aspect van verkiezingscampagnes: de affiches.

De historicus Ruud Slotboom is parlementair journalist en auteur van de Studiegids en enkele boeken over het jongste verleden.

Het klinkt cynisch, maar het besluit om een politiek thema tot examenonderwerp te kiezen heeft achteraf gezien bijzonder goed uitgepakt. De aandacht voor de politiek is na de schokkende gebeurtenissen in 2002 ongekend hoog, ook onder jongeren.

Fascinerend is daarbij ook het thema dat is gekozen: Nederlanders en hun gezagsdragers, met als achterliggende kenmerken: verzuiling, polarisatie en consensus.

Vooraf de laatste twee woorden hebben een grote rol gespeeld in de discussie rond Pim Fortuyn. De polarisatie uit de jaren zeventig was in de verkiezingsstrijd van mei weer volop aanwezig. Van de consensus die zo kenmerkend was voor de twee paarse kabinetten was niets meer over. De feiten zijn bekend: de beschuldigingen vlogen over en weer. 'Fortuyn werd gedemoniseerd', 'Paars werd gedemoniseerd' en 'De kogel kwam van links'.

De stofwolken van de politieke onrust zijn nog niet opgetrokken. Politici, journalisten en historici proberen te begrijpen wat er is gebeurd.

Natuurlijk, een aantal verklaringen ligt voor de hand. Onder paars is het poldermodel doorgeschoten, de afstand tussen politiek en burger is te groot geworden, er was te weinig verschil tussen de traditionele partijen en de lijsttrekkers stonden machteloos tegenover de mediagenieke Fortuyn.

Toch zijn deze antwoorden iets te simpel. Ze liggen erg voor de hand en zijn

niet gebaseerd op historisch onderzoek. De grote vragen blijven onbeantwoord. Waarom lukte het Fortuyn om zo'n massale aanhang te krijgen? Waarom stortten regeringspartijen als de PvdA en de VVD als een kaartenhuis ineen? Ook al zal dit beeld bij de nieuwe verkiezingen in januari worden bijgesteld, er is iets fundamenteel veranderd.

Duidelijk is dat de antwoorden gevonden moeten worden in de periode die vooraf ging aan de verkiezingen van 2002. En dan niet alleen in het tijdperk van paars, maar ook in de jaren daarvoor. In dat kader krijgt het examenonderwerp een extra dimensie.

Niet dat we nu ineens het verleden met een andere bril moeten bekijken. Dat leidt alleen maar tot 'hineininterpretieren', met als risico dat we allerlei gebeurtenissen ineens in verband brengen met de politieke omwenteling van 2002. Maar dat neemt niet weg dat de naoorlogse politieke geschiedenis bijzonder actueel is. De stormachtige ontwikkelingen vertonen opvallend veel parallellen met gebeurtenissen in het verleden. Dat geldt bijvoorbeeld voor de discussie over normen en waarden. Terecht is in dit verband al verwezen naar het ethisch reveil van Dries van Agt. Maar met even veel recht kan worden gewezen naar de discussie die in de jaren vijftig over normen en waarden werd gevoerd.

Een andere duidelijke parallel is de onvrede over de politiek. De kritiek op

paars was vooral gericht op de afstand tussen burger en politiek. De afstandelijke, gevoelloze en eeuwige 'polderende' politici zouden het contact met de samenleving kwijt zijn geraakt. Die kritiek doet denken aan de onvrede in de jaren zestig over 'de regentencultuur'. De tekst op de verkiezingsposter van toenmalige nieuwkomer D'66 had bij wijze van spreken in 2002 gebruikt kunnen worden: *Dit is de tijd voor vernieuwing. Het huidige stelsel is ziek en moe. Het schippert en weifelt. Wij willen het doorbreken. Wij willen een nieuwe democratie... En duidelijkheid. En openheid. En vrijheid...*

Na de polarisatie van de jaren zeventig keerde de rust in de jaren tachtig en negentig terug. Het poldermodel werd heilig verklaard en er leek een eeuwige rust over Nederland te zijn gedaald. Maar bij de verkiezingen van 1994 bleek al dat veel kiezers zich niet meer gebonden voelden aan een partij. In 2002 waren alle remmen los. Begin eenentwintigste eeuw wordt de uiterste consequentie van de ontzuiling getrokken. Politieke partijen zijn hun achterban kwijt, de zwevende kiezers zijn in de meerderheid en politiek leiderschap lijkt meer iets voor sprinters dan voor marathonlopers.

De behoefte aan hervorming van de politiek gaat gepaard met een dilemma dat in iedere moderne democratie speelt: de wens om sturing te geven aan de maatschappij raakt in conflict met het verzet tegen de 'maakbaarheid' van de samenleving. Aan de ene kant gebruikt de politiek grote woorden om de samenleving weer 'op de rails' te krijgen, bijvoorbeeld op het gebied van veiligheid. Aan de andere kant beseffen de politieke partijen de beperkingen van de overheid. Wat dat betreft lopen nieuwe kabinetten tegen dezelfde problemen aan als hun voorgangers. De route wordt bijgesteld, maar de weg is niet breder geworden.

Vanuit dit perspectief is de naoorlogse politieke geschiedenis extra interessant. In dit artikel bespreek ik een aantal boeken over die periode. Niet om allerlei ingewikkelde verbanden te leggen tussen heden en verleden, wel omdat de boeken van alles te maken hebben met de drie kernwoorden die nog steeds een belangrijke rol spelen in de politiek, verzuiling (of eigenlijk: ontzuiling), polarisatie en consensus.

Rivaliteiten

Historicus Piet de Rooy schreef een boek over de politieke geschiedenis van Nederland na 1813, met als uitdaging de titel: *Republiek van Rivaliteiten*. Hij begint zijn overzicht met een opvallend statement van J.M. Coetzee: *'Holland may not be the most exciting of places to live, but at least it doesn't breed nightmares'*. Een rake typering, alhoewel Nederland kort na het verschijnen van het boek, begin 2002, wel één nachtmerrie rijker werd.

De Rooy geeft een helder overzicht van de politieke geschiedenis. De kracht van zijn boek is dat hij in relatief korte hoofdstukken een beeld geeft van de verschillende periodes. Hij heeft gekozen voor een chronologische hoofdstukindeling, met krachtige titels als 'Nieuwe scheidslijnen: 1857-1898' en 'Eendracht en onmacht: 1898-1918'. De lezer krijgt zo een goed beeld van de politieke ontwikkeling. De hoofdstukken over de periode na 1950 zijn dan ook heel goed te gebruiken als achtergrondinformatie bij het examenonderwerp.

Het boek beperkt zich in eerste instantie vooral tot feiten. Nadeel is dat het daardoor wat saai wordt. Het is beknopt en duidelijk, maar mist wel wat 'Schwung'. Dat wordt gelukkig gecompenseerd door de analytische beschouwing waarmee De Rooy eindigt. Op dat moment krijgt het boek meer kleur. Dan wordt ook duidelijk wat De Rooy bedoelt met zijn titel 'Republiek van Rivaliteiten'. De overheersende traditie in Nederland is volgens hem dat niet de eenheid maar de

delen centraal staan. Aanvankelijk was dat vooral de eigen stad of streek, in de loop van de negentiende eeuw werden dat de zuilen.

De pacificatie tijdens de Eerste Wereldoorlog betekende dat de zuilen zich neerlegden bij de nieuwe verdeling: de verzuilde elite werd een onveranderlijk gegeven. Na de Tweede Wereldoorlog besloot de verzuilde elite dat Nederland een 'modern land' moest worden, met als basis een sterke economie. Dit werd voorgesteld als een volstrekt zakelijke onderneming, waarbij de ideologische verschillen nauwelijks van belang waren. Ze werden alleen gebruikt om de eigen kudde bijeen te houden, waardoor op nationaal niveau de eenheid kon worden bewaard.

In de jaren zestig en zeventig kreeg de samenleving onder druk van maatschappelijke ontwikkelingen zoals de ontzuiling een andere vorm. De politiek, die tot voor kort de burgers weinig inspraak gaf, wilde de samenleving nu van bovenaf democratiseren. Doel was om van Nederland een 'volledige democratie' te maken, een land waarin iedere burger een volstrekt gelijkwaardig lid van de gemeenschap kon worden. Maar deze 'maakbaarheid' van de samenleving liep al snel tegen haar grenzen aan. De zelfstandig geworden burger liet zich veel minder makkelijk sturen dan voorheen.

Precies op het moment dat de overheid de burger meer inspraak wilde geven, verloor de burger het vertrouwen in de autoriteiten. Democratie en maakbaarheid zaten elkaars in de weg, zo bleek vooral tijdens het kabinet-Den Uyl.

De eerste partij die zich losmaakte uit deze houdgreep was de VVD. De liberalen vonden dat de maakbaarheid neerkwam op betutteling en zeiden dat een volwassen democratie vooral ruimte moest geven aan actieve burgers. Dat werd gekoppeld aan het marktdenken en een terugtrekkende staat. De tweede partij die deze weg bewandelde was het CDA, uiteindelijk – na een lange worsteling – gevolgd door de PvdA.

Daarmee waren de hoofdstromen in de politiek elkaar dicht genaderd. Ideologische denkbeelden speelden nog wel een rol, maar uitgangspunt was dat de staat flexibel moest zijn. De overheid moest goed kunnen inspelen op de snel veranderende samenleving, zo luidde de theorie van zowel linkse als rechtse partijen.

'Mooi program - van welke partij?'

'Van alle partijen ...'

De gelijkheidscultuur van de jaren zeventig werd intussen tot norm verheven. Ondanks een zekere matiging gaf het motto van het kabinet-Den Uyl – spreiding van kennis, macht en inkomen – in de laatste decennia van de twintigste eeuw de richting aan. Volgens De Rooy werd pas betrekkelijk laat ingezien dat deze gelijkheidscultuur onder grote druk kwam te staan door de aanhoudende immigratiestroom. Het debat over immigratie was lange tijd 'licht van hart en los van toon': we zouden er wel uitkomen. De integratie was alleen maar een kwestie van tijd, begrip en subsidie, zo was lang de overtuiging. Daarmee baseerde de politiek zich eigenlijk op het eigen verleden: *'Grote sociale ongelijkheid en diepgaande religieuze verschillen waren toch langzaam maar zeker omgetoverd tot grotere eenheid?'* Pas in 2000 brak het besef door dat het zo niet werkte. De Rooy haalt publicist Paul Scheffer aan, die in januari van dat jaar de politiek genadeloos onder vuur nam: *'De tolerantie kreunt onder de last van achterstallig onderhoud. Het multi-culturele drama dat zich voltrekt is dan ook de grootste bedreiging voor de maatschappelijke vrede'*. Nederland was verleerd hoe het moest omgaan met grote verschillen tussen bevolkingsgroepen.

De eenheid in Nederland was vooral gebaseerd op het recht om 'anders' te zijn. Daardoor ontbrak een duidelijk voorbeeld voor de migranten. In Nederland is er geen duidelijke natio-

nale identiteit ontstaan, een gevolg van de lange traditie waarin niet de eenheid maar de delen centraal stonden. Nederland was tijdens de verzuiling weliswaar geen land van verbitterde twisten, maar wel van aanhoudende rivaliteiten.

Met de ontzuiling in de jaren zestig kwam een enorme hoeveelheid energie los. Even leek er een nieuw idee van 'Nederland' te ontstaan, in de vorm van 'de beste verzorgingsstaat in Europa' en 'gidsland in de wereld'. Maar dit idee liep stuk op de weerbarstige werkelijkheid. Dus, concludeert De Rooy: *'De oude rivaliteiten zijn in tal van musea bijgezet, aan de nieuwe wordt gewerkt.'*

Stromenland

Een ander boek dat een overzicht geeft van de politieke geschiedenis is *Nederland Stromenland* van Paul Lucardie. De eerste versie van dit boek verscheen al in 1984, maar het is nu helemaal bijgewerkt tot medio 2002. Lucardie is erin geslaagd een bijzonder helder overzicht te geven van de politieke ontwikkelingen vanaf 1750. De kracht van zijn verhaal is de overzichtelijke indeling. De aanpak is deels chronologisch en deels thematisch. Per tijdvak passeren de verschillende stromingen de revue: het conservatisme, het nationalisme, het liberalisme, het calvinisme, het katholicisme en het socialisme.

Het eerste hoofdstuk gaat over het ontstaan van politieke stromingen in Nederland, het tweede over de periode van de verzuiling en het derde over het verdwijnen van die verzuiling en de maatschappelijke orde die daarvoor in de plaats kwam. Het aardige van deze aanpak is dat elk hoofdstuk logisch op het andere volgt, maar dat de lezer tegelijkertijd zonder problemen een hoofdstuk eruit kan pikken. Prettig is dat het verhaal vlot is geschreven, zonder onnodige franje en toch niet saai.

In deze bijgewerkte versie gaat Lucardie in een afsluitend hoofdstuk in op de toekomstverwachtingen. Dat levert een aantal aardige voorspellingen op. Ook hierbij hanteert de auteur zijn vaste indeling in politieke stromingen. Wat de liberalen betreft constateert Lucardie dat die zich geen zorgen hoeven te maken over de toekomst. Het toenemende individualisme zorgt ervoor dat mensen voor hun eigen belangen willen opkomen. Ze zien zich meer als individu dan als lid van een collectief. Wel voorspelt Lucardie dat er

binnen het liberalisme een felle strijd zal worden gevoerd tussen de sociaal-liberalen die de verzorgingsstaat willen handhaven en de vrije liberalen die verregaande privatisering bepleiten.

De socialisten krijgen het een stuk moeilijker, juist vanwege de maatschappelijke ontwikkelingen die de liberalen in de kaart spelen: de individualisering. Bovendien raakt de sociaal-democratie vanwege de welvaart zijn traditionele achterban, de arbeidersklasse, kwijt. De sociaal-democraten zullen zich op de middenklasse moeten richten, niet zozeer met een pleidooi voor staatsplanning als wel met een liberaal socialisme: de staat blijft verantwoordelijk voor onderwijs, zorg, openbaar vervoer en sociale zekerheid, maar de burgers mogen zelf kiezen tussen de verschillende scholen, ziekenhuizen, vervoersbedrijven enzovoort.

De toekomst van de christen-democratie is volgens Lucardie nogal ongewis. De ontkerkelijking en ontzuiling maakt de positie van de christen-democraten er niet makkelijker op. Als ze hun christelijke grondslag handhaven zullen ze steeds minder jongeren aantrekken. Het alternatief is dat de christen-democratie meer een conservatieve stroming wordt, gericht op het behoud van tradities en vaste waarden en het herstel van het gemeenschapsbesef. De nationalisten lijken begin deze eeuw een nieuwe start te kunnen maken, zonder de smet van het nationaal-socialistische verleden. Nationalisten willen niet een raszuiver land, maar eisen wel dat vreemdelingen zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Lucardie vermoedt dat Pim Fortuyn zijn succes vooral te danken had aan dit nationalisme, in combinatie met zijn liberale en populistische opvattingen.

Over dat populisme maakt Lucardie ook enkele aardige opmerkingen. In Nederland krijgt dit populisme vaak de vorm van een democratisch radicalisme. Dat borrelt af en toe op, verdwijnt dan weer onder de grond en laat enkele sporen na. Eind achttiende eeuw eisten de democratische radicalen meer invloed voor de burgerij en in de negentiende eeuw wilden ze algemeen kiesrecht. In de jaren zestig van de twintigste eeuw groeide opnieuw het verzet tegen het regentendom en nam het verlangen naar democratisering van staat en samenleving toe. Begin deze eeuw is er

opnieuw veel kritiek op de regentencultuur, dit keer niet vanuit de linkse hoek maar vooral van rechts.

Ook nu zal het weer verdwijnen, voorspelt Lucardie, niet zonder enkele sporen achter te laten. Maar, zo typeert de auteur de Nederlandse politiek:

'Regenten passen zich echter soepel aan veranderde omstandigheden aan, nemen radicale leiders in hun midden op en gaan vervolgens over tot de orde van de dag. Totdat het volk opnieuw gaat morren en een nieuwe lichting radicalen in hun verzet volgt.'

Gereformeerden

Het is ongetwijfeld toeval, maar het aantreden van Jan-Peter Balkenende als eerste gereformeerde premier sinds Barend Biesheuvel werd voorafgegaan door een hausse aan boeken over deze bevolkingsgroep.

Onder redactie van George Harinck, Roel Kuiper en Peter Bak verscheen een overzicht van de geschiedenis van de AR, de Antirevolutionaire Partij. Verschillende auteurs nemen de periode 1829-1980 onder de loep. Dat levert interessante hoofdstukken op, uiteraard over de periode-Colijn, maar ook over de worsteling in de jaren zestig en zeventig met het begrip 'evangelische volkspartij' en de moeizame weg naar de vorming van het CDA.

Interessant is het om te kijken naar het leiderschap binnen de partij, een kwestie waar iedere partij om de zoveel tijd mee te maken krijgt.

Tot 1956 was er binnen de ARP geen enkel probleem. Het leiderschap was in de eerste naoorlogse jaren vast in handen van oud-verzetman Jan Schouten. Maar na zijn terugtreden woedde er een langdurige strijd binnen de partij. Daar leek pas een eind aan te komen toen Barend Biesheuvel premier werd. *'Biesheuvel was een geboren leider, die in de ARP vrij algemeen werd bewonderd, vooral door antirevolutionairen van de pragmatische en traditionele richting, die nog sterk geworteld waren in de voor de ARP van oudsher zo kenmerkende leiderscultuur'*, schrijft Jan-Jaap van den Berg.

Als premier ontwikkelde Biesheuvel zich in het gepolariseerde politieke klimaat tot de tegenpool van verenigd links. Daarin school een groot gevaar: door zich sterk te identificeren met zijn rechtse kabinet, liep hij het risico van een schisma in zijn achterban. De premier zou kunnen worden uitgespeeld tegen het progressieve deel van zijn partij. Dat gebeurde dan ook. De rumoerige formatie van het kabinet-Den Uyl betekende het einde van de politieke carrière van Biesheuvel. De progressieve leden van de ARP (de evangelisch-radicalen stroming) kwamen als 'overwinnaars' uit de strijd. 'Linkse' ARP-ers als W.F. de Gaay Fortman en Jaap Boersma werden lid van het kabinet, gesteund door fractieleider Willem Aantjes.

Aantjes zou een centrale rol gaan spelen in het laatste hoofdstuk uit de geschiedenis van de ARP: de weg naar het CDA. Veel ARP-leden waren bang dat het CDA een vage middenpartij zou worden, zonder een duidelijke beginselpolitiek. Ook Aantjes had het er moeilijk mee. Hij zocht in de onderhandelingen over het CDA naar een compromis dat recht zou doen aan de behoefte bij zijn achterban. Dat leidde in 1975 tot zijn beroemde 'bergrede', een vlammend pleidooi voor een progressieve christelijke beginselpolitiek. *'De wereld hunkert naar een christelijke politiek'*, zei Aantjes. Bij de KVP en CHU vielen de woorden niet bepaald in goede aarde. Zij wilden de nieuwe partij niet belasten met een dergelijke 'geloofsbelijdenis'. Uiteindelijk kwam er dan ook weinig van het pleidooi van Aantjes in de statuten terecht. Toch voelden veel ARP-leden zich na de bergrede beter thuis binnen het CDA. Ze hadden het idee dat ze hun geluid kon laten horen en dat er naar hen werd geluisterd.

Bergredenaar

Deze turbulente fase in de geschiedenis van de christen-democratie komt ook uitgebreid ter sprake in de politieke biografie die Roelof Bouwman over Willem Aantjes heeft geschreven. Hij heeft de rede op het partijcongres in 1975 zelfs gebruikt voor zijn titel: *De val van een bergredenaar*.

Het boek van Bouwman is zonder meer een voltreffer. Het verhaal van de opkomst en ondergang van Aantjes wordt spannend verteld, zonder dat de auteur zich schuldig maakt aan goedkoop effectbejag.

Natuurlijk is het omstreken verleden van Aantjes de rode draad. Het verhaal is bekend. Aantjes was als postbode tewerk gesteld in Duitsland en meldde zich in 1944 bij de Duitse SS. Doel was volgens hem om terug te keren naar Nederland en dan onder te duiken. De Duitse SS was een politieke organisatie, in tegenstelling tot de beruchte Waffen SS. Wel was de morele druk tijdens de opleiding van de Duitse SS zo hoog dat veel leden uiteindelijk toetraden tot de Waffen SS. Aantjes kreeg inderdaad toestemming om naar Nederland te gaan. Daar werd hij gedwongen om lid te worden van de Landstorm, de Nederlandse afdeling van de Waffen-SS. Aantjes weigerde dat en werd vastgezet in het strafkamp Port Natal. Na de oorlog gaf Aantjes toe dat hij zich had aangemeld voor een 'wachtbataljon', maar hij verzweeg 'de twee lettertjes': SS. Vanaf het begin van zijn politieke carrière bleven geruchten de ronde doen over zijn verleden, maar goed gezocht werd het niet. In 1978 kwam RIOD-directeur De Jong in actie na een

tip over Aantjes. Na het raadplegen van een aantal archieven trok De Jong zijn conclusie: Aantjes was volgens hem vrijwillig lid geworden van de Waffen-SS en was daarna kampbewaarder geworden in Port Natal. Daardoor zou Aantjes ook geen Nederlander meer zijn.

Tijdens een persconferentie, schrijft Bouwman, klonk De Jongs verhaal niet *'als een toelichting op een in luttele dagen verricht onderzoekje, maar als een vonnis van een rechtbank'*.

De Jongs ogen schoten vuur toen een journalist vroeg of zijn conclusies niet te ver gingen. De RIOD-directeur antwoordde geagiteerd op die vraag:

'Wanneer je toch in alle redelijkheid de vraag moet opwerpen – en dat doen wij op grond van de stukken – of wellicht wij bijna twintig jaar als volksvertegenwoordiger in onze Tweede Kamer en nu, als politiek leider van de grootste regeringsfractie, een persoon hebben gehad die niet eens meer Nederlander is! Neemt u mij niet kwalijk, dat moet toch onmiddellijk aan de regering gerapporteerd worden?'

De Jong vloog flink uit de bocht met zijn onderzoek, dat later op cruciale punten onjuist bleek te zijn. Zo had Aantjes zich niet aangemeld voor de Waffen SS, maar de Germaanse SS. Die feiten kwamen later boven tafel, maar de politieke carrière van Aantjes was voorbij. Ondanks allerlei pogingen om weer aan de slag te komen in een politieke functie, kwam Aantjes niet verder dan het voorzitterschap van de Kampeerraad, dat een symbool werd voor een roemloos einde van een politicus.

Over de val van Aantjes is veel gespeculeerd. Zo was er de complottheorie dat de fractieleider van het CDA uit de weg moest worden geruimd omdat hij kritisch was over de Navo. Verder wordt de affaire ook geregeld geplaatst in de context van de manier waarop Nederland in de jaren zestig en zeventig omging met de Tweede Wereldoorlog: een combinatie van moreel absolutisme en simplisme – goed is goed en fout is fout.

Tot op zekere hoogte heeft dat geestelijke klimaat een rol gespeeld. Maar het is volgens Bouwman geen afdoende verklaring voor de val van Aantjes. Het rapport van De Jong was onzorgvuldig en heeft hem veel schade toegebracht. Maar een zorgvuldiger onderzoek zou

ook vergaande consequenties hebben gehad. Aantjes stond bekend als een geloofwaardig en integer politicus, en juist dat imago ontviel hem. Niet zozeer om wat hij in de oorlogsjaren had gedaan, maar om wat hij daarna had nagelaten.

Aantjes heeft volgens Bouwman na de oorlog doelbewust geen duidelijkheid verschaft over zijn verleden. Hij heeft bij diverse gelegenheden een cruciaal gegeven uit zijn oorlogsjaren, zijn lidmaatschap van de Germaanse SS, simpelweg ontkend. Dat had tot doel zijn positie en imago veilig te stellen. Daarmee laat Bouwman goed de twee kanten van het verhaal zien: Aantjes die niet alleen slachtoffer werd van het onwetenschappelijke rapport van De Jong, maar ook van zijn eigen politieke omgang met zijn eigen oorlogsbelevissen.

Duikbootcommandant

Een andere recente politieke biografie gaat over een minister-president die enigszins in de vergetelheid is geraakt: *Van Buitengaats naar Binnenhof*, waarin Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer het politieke leven van Piet de Jong beschrijven. De Jong was van 1967 tot en met 1971 premier, op een moment dat Nederland werd opgeschrikt door provo's, dolle mina's en studentenprotesten. Het had dus een bijzonder kabinet in een bijzondere tijd kunnen worden. Maar het beeld dat achteraf bleef hangen was dat van een degelijk maar saai kabinet, dat weinig schokkends op zijn naam schreef.

Voor een deel was die beeldvorming aan De Jong zelf te danken. De man was uiterst bescheiden, had een hekel aan politieke retoriek en leverde zelfs – ongewild – een karikatuur van zijn kabinetsperiode: *'Iemand zal op de winkel moeten passen'*, zei De Jong in een interview, waarbij hij eigenlijk de Engelse uitdrukking *'minding the shop'* gebruikte.

De Jong deed zijn uitspraak *'om een beetje tegen allerlei toekomstvisies in te gaan'*. Overal werd om vernieuwing geroepen, maar er moest toch iemand het werk doen, aldus De Jong. Maar uiteindelijk werd de typering gebruikt om het kabinet-De Jong te omschrijven als een ploeg zonder visie, die niet opgewassen was tegen de maatschappelijke vernieuwingen.

Brouwer en Merriënboer willen dat beeld in hun biografie bijstellen. Ze doen dat met een forse lijst kabinetsbesluiten die onder De Jong zijn genomen, variërend van het ontslag van de Amsterdamse burgemeester Van Hall na de provoceren tot het gedogen van de verspreiding van pornografie. Dat laatste verleide De Jong in de Trêveszaal tot een van zijn beroemde uitspraken: *'Ik ben voorstander van pornografie. Het is tenslotte het enige middel tegen zeeziekte'*.

Interessant is dat de auteurs in dit verband het boek *Nieuw Babylon in aanbouw* van J. C. Kennedy (1995) aanhalen. Kennedy ontwikkelde daarin de opvallende theorie dat de culturele omwenteling in Nederland niet zozeer het werk was van de jonge generatie, maar van de oude bestuurlijke elite. Deze 'gematigde' gezagsdragers pasten zich volgens Kennedy tijdens de maatschappelijk onrustige periode razendsnel aan en sloopten het oude bestel. Brouwer en Merriënboer zijn ervan overtuigd dat Piet de Jong bij uitstek een representant was van die pragmatistisch ingestelde elite. Zijn periode als premier was volgens hen cruciaal. Na het ontslag van burgemeester Van Hall volgde een tijdperk van nieuwe redelijkheid, waarin de autoriteiten hun evenwicht hervonden dat zij tijdelijk hadden verloren. Men liet de teugels vieren, ging anders om met burgerlijke ongehoorzaamheid en stond ingrijpende hervormingen toe, zoals op de universiteiten.

Brouwer en Merriënboer concluderen: *'De rol die de minister-president persoonlijk speelde bij de vormgeving van "de*

nieuwe redelijkheid" kan moeilijk worden overschat.'

Eerherstel dus voor De Jong.

Geheel onterecht is dat niet. De man die tot ieders verrassing in 1967 minister-president werd, had met zijn relativeringsvermogen oog voor de vernieuwingen die de maatschappij eiste. In de ogen van de opstandige jongeren was hij natuurlijk een representant van de ouderwetse regentencultuur. En vanuit het perspectief van de jaren zeventig, waarin 'de verbeelding aan de macht' kwam, oogde de periode-De Jong als een saai tijdperk. Maar Brouwer en Merriënboer laten zien dat De Jong wel degelijk tot de pragmatische gezagsdragers behoorde.

Daarmee speelde hij inderdaad een belangrijke rol in de relatief soepele overgang naar een meer democratische samenleving.

Jammer is dat de auteurs in hun streven om De Jong te herwaarderen iets te ver doorschieten. Dat blijkt vooral in het afsluitende hoofdstuk. Daar staat een uitgebreide 'winst- en verliesrekening', waarbij de winstpunten wel erg breed worden uitgemeten. Maar dat neemt niet weg dat de auteurs overtuigend aantonen dat De Jong meer heeft gedaan dan op de winkel passen.

Het einde van De Jongs politieke carrière was vrij roemloos. Hij werd door zijn partij simpel terzijde geschoven, omdat men geen behoefte meer had aan een wat oubollige ogende gentleman. In *NRC Handelsblad* verscheen kort na zijn

vertrek een artikel, met als titel 'De bolhoed van P. De Jong':

'De Jongs hoofddeksel symboliseerde in zekere zin een kort maar hevig tijdperk in onze vaderlandse geschiedenis. Een tijdperk waarin het partijwezen heel erg met zichzelf overhoop lag en waarin dus alleen maar gentlemen met bolhoeden het land konden besturen. Die tijd is nog niet helemaal voorbij – maar wel voor een groot deel.'

Verkiezingsposters

Tot slot aandacht voor een boek met een geheel ander karakter: *Om de stembus*. D.J. Elzinga en G. Voerman geven hierin een overzicht van de verkiezingsposters vanaf 1918. Het is een mooi overzicht van de verkiezingen uit de vorige eeuw.

Natuurlijk staan de posters centraal, maar de auteurs geven ook bij elk jaartal een kort overzicht van de verkiezingsstrijd, de uitslag en de politieke gevolgen. Daardoor is het boek veel meer dan een leuk plaatjesboek.

In het inleidende hoofdstuk analyseren de auteurs de ontwikkeling van het verkiezingsaffiche. Beroemd zijn de affiches uit de jaren twintig en dertig, die er met al hun symboliek als kunstwerken uitzagen. De socialisten gebruikten de fakkel en het morgenrood, de anti-revolutionairen lieten Colijn met zijn 'schip van staat' een vaste koers varen

en de liberalen gooiden de leeuw in de strijd tegen de socialistische slangen.

Na de Tweede Wereldoorlog nam het gebruik van symbolen af. Ze verdwenen niet helemaal, maar verloren wel terrein ten opzichte van de cijferaffiches, met de nummers van de verkiezingslijsten.

In de loop van de jaren zestig werd een nieuwe trend ingezet: de affiches werden saaier. De in symboliek verpakte politieke boodschap verdween helemaal. In plaats daarvan kwamen de koppen van lijsttrekkers.

De verschraling van de verkiezingsaffiches had vooral te maken met de opkomst van de televisie. De verkiezingscampagne verplaatste zich van de straat naar de televisiestudio. De posters bleven wel bestaan, maar hadden hooguit een ondersteunend en 'beeldbevestigend' karakter. Het is 'politiek pakpapier' geworden.

Het overzicht van Elzinga en Voerman sluit af met de verkiezingen van 1998. In 2002 werd de trend van saaie verkiezingsposters doorgezet. Dat leidde bij een jury die op zoek ging naar de mooiste poster tot de verzuchting dat er nauwelijks iets te kiezen viel. Gevreesd moet worden dat het bij de verkiezingen van 2003 niet anders zal zijn.

Besproken boeken

R. Bouwman, *De val van een bergredenaar. Het politieke leven van Willem Aantjes* (Boom; Amsterdam 2002), 440 blz., € 25,-.

J.W. Brouwer en J. van Merriënboer, *Van Buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie* (SDU; Den Haag 2001), 290 blz., € 27,50.

D.J. Elzinga en G. Voerman, *Om de stembus. Verkiezingsaffiches 1918-1998* (L.J. Veen; Amsterdam 2002), 224 blz.

G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (red.), *AR – De Antirevolutionaire Partij 1829-1980* (Verloren; Hilversum 2001), 384 blz., € 25,-.

P. Lucardie, *Nederland Stroomland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Van Gorcum; Assen 2002), ... blz., € 15,95.

P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Mets & Schilt; Amsterdam 2002) 350 blz., € 24,50.